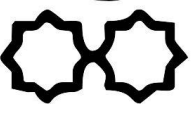

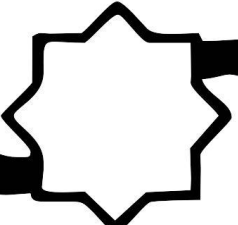

וְעַתָּה
שָׂמַח
וְנִחַם
וְנִחַם

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی باستان‌شناسی گرایش عمومی

تحلیل الگوی استقراری شهرستان بردسیر در دوره‌ی اشکانی

استاد راهنما

دکتر علیرضا خسروزاده

استاد مشاور

دکتر مجید ساریخانی

پژوهشگر

سهیلا هادی پور مرادی

شهریور ۱۳۹۳

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه باستان‌شناسی

پایان‌نامه خانم سهیلا هادی‌پور مرادی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی باستان‌شناسی
گرایش عمومی با عنوان تحلیل الگوی استقراری شهرستان بردسیر در دوره‌ی اشکانی
در تاریخ ..... با حضور هیأت داوران زیر و با رتبه/ نمره ..... مورد تصویب نهایی قرار
گرفت.

- ۱- استاد راهنمای پایان‌نامه آقای دکتر علیرضا خسروزاده با مرتبه علمی استادیار. امضاء
- ۲- استاد مشاور پایان‌نامه آقای دکتر مجید ساریخانی با مرتبه علمی استادیار. امضاء
- ۳- استاد داور پایان‌نامه خانم دکتر میترا شاطری با رتبه علمی استادیار. امضاء
- ۴- استاد داور پایان‌نامه آقای دکتر محمود حیدریان با رتبه علمی استادیار. امضاء

مسئولیت کلیه عقاید و نظراتی که در این پایان‌نامه آورده شده است به عهده نگارنده بوده و دانشکده ادبیات و
علوم انسانی هیچ مسئولیتی را در این زمینه تقبل نمی‌نماید.

دکتر جهانگیر صفری
معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه شهرکرد است.

به نام خدا

اینجانب سهیلا هادی پور مرادی دانشجوی باستان‌شناسی گرایش عمومی با موضوع پایان‌نامه تحلیل الگوی استقرار شهریستان بردسیر در دوره‌ی اشکانی متعهد می‌گردم هیچگونه استفاده‌ای از داده‌های خارج از موضوع پایان‌نامه که تحت سرپرستی استادان گروه بوده و در اختیار بنده قرار گرفته است ننموده و در مورد امور پژوهشی مربوط به پایان‌نامه اعم از کتاب، مقاله، جزوه نیز با هماهنگی و مجوز کتبی از استادان راهنما و مشاور عمل نمایم و هرگونه قصوری از طرف بنده قابل پیگیری در مراجع قضایی باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء

تشکر و قدردانی

بر خود لازم می‌دانم که از استاد ارجمند، جناب آقای دکتر علیرضا خسروزاده که قبول مسئولیت راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند و در طی طریق از هیچ کوششی دریغ نوزیدند و همواره مرا با راهنمایی‌های عالمانه‌شان در این پژوهش یاری رساندند، کمال تشکر و سپاس را داشته باشم. همچنین از استاد گرامی جناب آقای دکتر مجید ساریخانی که در مقام استاد مشاور همواره با رهنمودهای خود هدایتگر و راه‌گشا بودند، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم.

نقطة

بـ

نقطة

چکیده

بردسیر تقریباً در مرکز استان کرمان واقع شده است. چشم‌انداز طبیعی این منطقه عبارت از یک دشت بزرگ و چندین دره‌ی بزرگ و کوچک منتهی به این دشت و رشته‌کوه‌های نسبتاً مرتفع با چندین قله‌ی بالای ۳۰۰۰ متر ارتفاع که بخش‌های قابل توجهی از این چشم‌انداز را تشکیل می‌دهند. در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ طی دو فصل این منطقه به سرپرستی علیرضا خسروزاده بررسی شد. طی این بررسی شمار زیادی محوطه مربوط به دوران تاریخی شناسایی و ثبت شد که از این میان احتمالاً ۳۴ محوطه مربوط به دوره‌ی اشکانی است. جغرافیا و عوامل زیست‌محیطی در شکل‌گیری، استمرار و گسترش این استقرارها نقش مهمی را ایفا می‌کند چرا که به سبب کوهستانی و سنگلاخی بودن منطقه بیشتر استقرارها در دره‌ها و دشت‌های کوچک میان‌کوهی شکل گرفته‌اند. برای بررسی و ارزیابی هر چه بهتر تأثیر عوامل محیطی بر استقرارهای دوره‌ی اشکانی، آنها بر اساس عواملی چون ارتفاع از سطح دریا، فاصله از رودخانه، کاربری اراضی، شیب و جهت شیب ارزیابی شدند. از جمله مهم‌ترین عوامل زیست‌محیطی مؤثر در شکل‌گیری استقرارهای اشکانی در منطقه، فاصله از منابع آبی است به‌طوری‌که تقریباً تمامی محوطه‌ها در کنار سه رودخانه‌ی مهم این منطقه، شکل قرار گرفته‌اند. از عوامل مهم دیگر می‌توان به شیب و جهت شیب اشاره کرد. همان‌گونه که با توجه به وضعیت طبیعی منطقه قابل پیش‌بینی بود، محوطه‌ها هم به شکل یکجانشین و هم از نوع پراکندگی سفال بدون ارتفاع محسوس هستند. این محوطه‌ها بر اساس ریخت‌شناسی و مشاهدات امروزی درباره‌ی کوچ‌نشینان منطقه و نیز شمار اندک یافته‌های سطحی آنها احتمالاً از نوع کوچ‌نشینی هستند. به‌نظر می‌رسد در دوره‌ی اشکانی بر تعداد محوطه‌ها و جمعیت افزوده شده است اما الگوی مکان‌گزینی محوطه‌ها با دوره‌های قبل، جز در دو مورد، چندان تفاوتی نمی‌کند. در این دوره تمرکز بیشتر محوطه‌های دوره‌ی اشکانی در بخش‌های غربی شهرستان است. در دوره‌ی اشکانی، اندازه‌ی محوطه‌ها نسبت به گذشته بزرگتر شده است. تمامی استقرارهای این دوره به شکل روستاهای کوچک و بزرگ یکجانشین، استقرارهای موقت یا قلعه هستند و محوطه‌ی بزرگی که ویژگی یک شهر را داشته باشد در این شهرستان شناسایی نشده است. گورستان‌های این منطقه همانند دیگر مناطق شرق و جنوب‌شرق از نوع سنگ‌چین و به دو صورت استوانه‌ای و پشته‌سنگی هستند. شمار گورستان‌ها در این دوره فزونی یافته است به‌طوری‌که بیشترین تعداد گورستان‌ها در میان تمامی ادوار مربوط به دوره‌ی اشکانی است. در این دوره برای نخستین بار شاهد ظهور قلعه‌ها در منطقه هستیم. به‌علاوه سه محوطه‌ی ذوب فلز نیز که احتمالاً مربوط به این دوره می‌باشد، شناسایی شده است. مطالعه‌ی مواد فرهنگی نشان‌دهنده ارتباطات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای محوطه‌های عصر پارتنی این منطقه با دیگر محوطه‌های هم‌زمان در جنوب‌شرق، مرکز و جنوب ایران است. به‌علاوه مطالعه این مواد حاکی از آن است که علی‌رغم مشابهت‌های مواد فرهنگی به‌دست آمده در دوره‌ی اشکانی با مناطق هم‌جوار، سفال بردسیر بیشتر بومی و محلی است. کلید واژگان: بردسیر، اشکانی، جنوب‌شرق، قلعه، گور سنگ‌چین.

فصل اول - کلیات

۹	۱-۱- مقدمه
۱۰	۲-۱- تعریف مسأله و بیان سوال های اصلی تحقیق
۱۱	۳-۱- فرضیه های تحقیق
۱۱	۴-۱- اهداف تحقیق
۱۱	۵-۱- ضرورت انجام تحقیق
۱۲	۶-۱- شیوه ی تحقیق
۱۲	۷-۱- پیشینه ی تحقیق

فصل دوم: موقعیت جغرافیایی و جغرافیای تاریخی شهرستان بردسیر و تاریخ سیاسی

پارت

۱۴	۱-۲- موقعیت جغرافیایی استان کرمان
۱۵	۲-۲- موقعیت جغرافیایی و ملاحظات زیست محیطی شهرستان بردسیر
۱۶	۱-۲-۲- اقلیم
۱۷	۲-۲-۲- آب و هوا
۱۸	۳-۲-۲- بارندگی
۱۸	۴-۲-۲- منابع آب
۲۰	۱-۴-۲-۲- آب های سطحی
۲۱	۲-۴-۲-۲- آب های زیرزمینی
۲۲	۵-۲-۲- ارتفاعات
۲۴	۶-۲-۲- دشت
۲۴	۷-۲-۲- پوشش گیاهی
۲۶	۸-۲-۲- زمین شناسی
۲۷	۹-۲-۲- معادن
۲۸	۳-۲- جغرافیای تاریخی شهرستان بردسیر
۲۸	۱-۳-۲- وجه تسمیه بردسیر
۳۰	۲-۳-۲- جغرافیای تاریخی بردسیر در منابع نوشتاری بر جای مانده
۳۲	۳-۳-۲- بررسی و تحلیل منابع موجود
۳۵	۴-۲- تاریخ سیاسی پارت
۳۶	۱-۴-۲- بررسی خاستگاه و جغرافیا پارت
۳۷	۲-۴-۲- آغاز حکومت امپراطوری پارت
۳۹	۳-۴-۲- طلوع امپراطوری پارت
۴۰	۴-۴-۲- تجدید حیات و تحکیم امپراطوری پارت
۴۴	۵-۴-۲- افول امپراطوری پارت

فصل سوم: معرفی و بررسی استقرارهای اشکانی در شهرستان بردسیر

- ۴۸ ۳-۱- معرفی محوطه‌های اشکانی شناسایی شده در محدوده‌ی بررسی
- ۴۹ ۳-۱-۱- معرفی محوطه‌های استقرار شناسایی شده در محدوده‌ی بررسی
- ۴۹ ۳-۱-۱-۱- محوطه‌ی توکل آباد (BS 46)
- ۵۱ ۳-۱-۱-۲- محوطه‌ی تنب خزینه‌ای (BS 105)
- ۵۳ ۳-۱-۱-۳- محوطه‌ی لای‌دارون (BS 114)
- ۵۵ ۳-۱-۱-۴- محوطه‌ی مرغزاری ۱ (BS 165)
- ۵۷ ۳-۱-۱-۵- محوطه‌ی مرغزاری ۲ (BS 166)
- ۵۹ ۳-۱-۱-۶- محوطه‌ی مرغزاری ۳ (BS 167)
- ۶۱ ۳-۱-۱-۷- محوطه‌ی مرغزاری ۴ (BS 168)
- ۶۳ ۳-۱-۱-۸- محوطه‌ی مرغزاری ۵ (BS 169)
- ۶۵ ۳-۱-۱-۹- محوطه‌ی محمود آباد ۱ (BS 181)
- ۶۷ ۳-۱-۱-۱۰- محوطه‌ی محمود آباد ۳ (BS 183)
- ۶۹ ۳-۱-۱-۱۱- محوطه‌ی ماهونک ۳ (BS 186)
- ۷۱ ۳-۱-۱-۱۲- محوطه‌ی گزویی ۲ (BS 188)
- ۷۳ ۳-۱-۱-۱۳- محوطه‌ی گزویی ۳ (BS 189)
- ۷۵ ۳-۱-۱-۱۴- محوطه‌ی آسیاب استاد ۲ (BS 193)
- ۷۷ ۳-۱-۱-۱۵- محوطه‌ی گورستان قدیمی قلعه مونی (BS 125)
- ۷۹ ۳-۱-۱-۱۶- محوطه‌ی ده خرمن (BS 244)
- ۸۱ ۳-۱-۱-۱۷- محوطه‌ی باغابر ۱ (BS 241)
- ۸۳ ۳-۱-۱-۱۸- محوطه‌ی باغ چنار ۱ (BS 141)
- ۸۵ ۳-۱-۱-۱۹- محوطه‌ی محوطه سرباغ (BS 146)
- ۸۷ ۳-۱-۱-۲۰- محوطه‌ی عباس آباد (BS 149)
-
- ۸۹ ۳-۱-۲- معرفی محوطه‌های گورستانی شناسایی شده در محدوده‌ی بررسی
- ۸۹ ۳-۱-۲-۱- محوطه‌ی گورستان قلعه چشمی (BS 69)
- ۹۱ ۳-۱-۲-۲- محوطه‌ی گورستان گبری مادون (BS 206)
- ۹۳ ۳-۱-۲-۳- محوطه‌ی خیرآباد (BS 215)
- ۹۵ ۳-۱-۲-۴- محوطه‌ی گور قز فرهادی (BS 221)
- ۹۷ ۳-۱-۲-۵- محوطه‌ی گورقز ۲۳۳ (BS 233)
- ۹۹ ۳-۱-۲-۶- محوطه‌ی گورستان اشکانی موسوم به تپه گبرها (BS 128)
- ۱۰۱ ۳-۱-۲-۷- محوطه‌ی گورستان گبری سرباغ (BS 145)
- ۱۰۳ ۳-۱-۲-۸- محوطه‌ی گورستان گبری روستای عباس آباد (BS 133)
- ۱۰۵ ۳-۱-۲-۹- محوطه‌ی تل سیخ (BS 177)
- ۱۰۷ ۳-۱-۲-۱۰- محوطه‌ی گورستان اشکانی موسوم به گبری محمودآباد (BS 178)
- ۱۰۹ ۳-۱-۲-۱۱- محوطه‌ی گورستان گبری آسیاب استاد (BS 195)

- ۱۱۱ ۳-۱-۳- معرفت قلعه‌های شناسایی شده در محدوده‌ی بررسی
- ۱۱۱ ۳-۱-۳- قلعه فرهادی (BS 220)
- ۱۱۳ ۳-۱-۳- قلعه دیو (BS 53)
- ۱۱۵ ۳-۱-۴- معرفت محوطه‌های ذوب فلز شناسایی شده در محدوده‌ی بررسی
- ۱۱۵ ۳-۱-۴-۱- محوطه ذوب فلز روستای حاج کاکا (BS 106)
- ۱۱۷ ۳-۲- بررسی استقرارهای دوره‌ی اشکانی در شهرستان بردسیر
- ۱۱۷ ۳-۲-۱- عوامل مؤثر در الگوی استقرار دوره‌ی اشکانی در شهرستان بردسیر
- ۱۱۷ ۳-۲-۱-۱- ارتفاع از سطح دریا
- ۱۱۸ ۳-۲-۱-۲- کاربری اراضی
- ۱۱۹ ۳-۲-۱-۳- دوری و نزدیک به رودخانه‌ها
- ۱۲۱ ۳-۲-۱-۴- درصد شیب زمین
- ۱۲۲ ۳-۲-۱-۵- جهت شیب
- ۱۲۴ ۳-۳- پراکندگی استقرارهای دوره‌ی اشکانی
- ۱۲۴ ۳-۱- محوطه‌های استقرار
- ۱۲۵ ۳-۱-۱- محوطه‌های اشکانی واقع در دشت بردسیر
- ۱۲۶ ۳-۱-۲- محوطه‌های اشکانی کنار رودخانه‌ی خون‌سرخ
- ۱۲۸ ۳-۱-۳- محوطه‌های اشکانی کنار رودخانه‌ی لاله‌زار
- ۱۲۸ ۳-۱-۴- محوطه‌های اطراف رودخانه‌ی عباس‌آباد
- ۱۲۹ ۳-۲- محوطه‌های گورستانی
- ۱۳۰ ۳-۲-۱- انواع گورها
- ۱۳۰ ۳-۲-۱-۱- گورهای پشت‌سنگی
- ۱۳۱ ۳-۲-۱-۲- گورهای استوانه‌ای
- ۱۳۳ ۳-۲-۲- محل قرارگیری و پراکنش گورها در ارتباط با محوطه‌های استقرار
- ۱۳۳ ۳-۲-۲-۱- گورستان‌های مرتبط با محوطه‌های استقرار
- ۱۳۳ ۳-۲-۲-۲- گورستان‌های دور از محوطه‌های استقرار
- ۱۳۴ ۳-۲-۳- تاریخ‌گذاری گورهای سنگ‌چین
- ۱۳۵ ۳-۳- قلعه‌ها
- ۱۳۷ ۳-۴- محوطه‌های ذوب فلز

فصل چهارم: سفال اشکانی

- ۱۳۹ ۴-۱- سفال دوره‌ی اشکانی منطقه شرق و جنوب‌شرق
- ۱۳۹ ۴-۱-۱- سفال معمولی
- ۱۳۹ ۴-۱-۲- سفال معمولی با تزئین شیارهای کنده (سفال شیاردار سیستان)
- ۱۴۰ ۴-۱-۳- سفال منقوش (سفال منقوش دوره‌ی تاریخی سیستان)
- ۱۴۰ ۴-۱-۴- سفال قرمز قهوه‌ای با تزئین شیارهای صیقلی (داغدار)

۱۴۰	۵-۱-۴- سفال ظریف منقوش یک‌رنگ و دورنگ
۱۴۰	۶-۱-۴- سفال گونه‌ی لوندو
۱۴۱	۷-۱-۴- سفال نارنجی ظریف منقوش
۱۴۱	۲-۴- سفال اشکانی به‌دست آمده از محوطه‌های اشکانی بردسیر
۱۴۱	۱-۲-۴- سفال گونه‌ی ساده (سفال معمولی)
۱۴۱	۱-۱-۲-۴- اشکال
۱۴۴	۲-۲-۴- سفال گونه‌ی قرمزقهوه‌ای
۱۴۴	۱-۲-۲-۴- اشکال
۱۴۵	۳-۲-۴- سفال ساده (معمولی) تزئین‌دار
۱۴۶	۴-۲-۴- سفال گونه‌ی لعاب‌دار
۱۴۶	۳-۴- مقاسیه تطبیقی یافته‌ها
۱۵۸	فصل پنجم - نتیجه و تحلیل
۱۶۲	منابع
۱۶۷	چکیده انگلیسی

فصل دوم- موقعیت جغرافیایی و جغرافیای تاریخی شهرستان بردسیر

- شکل ۱-۲- نقشه تقسیمات کشوری استان کرمان ۱۵
- شکل ۲-۲- نقشه تقسیمات کشوری شهرستان بردسیر ۱۶
- شکل ۳-۲- نمودار متوسط حداقل و حداکثر مطلق دمای هوای شهرهای استان کرمان ۱۷
- شکل ۴-۲- نمودار میزان بارندگی شهرهای استان کرمان ۱۹
- شکل ۵-۲- نمودار مساحت پوشش منطقه ۲۵
- شکل ۶-۲- نقشه قدیمی استان کرمان ۳۱
- شکل ۷-۲- نقشه کرمان بر سر راه هند، سگستان و خراسان ۳۲
- شکل ۸-۲- نقشه امروزی شهر کرمان و دیگر شهرستان‌های اطراف آن ۳۳
- شکل ۹-۲- مسجد ملک در میان بافت قدیمی کرمان ۳۴
- شکل ۱۰-۲- نقشه امپراطوری پارت ۳۵

فصل سوم: معرفی و بررسی استقرارهای اشکانی در شهرستان بردسیر

- شکل ۱-۳- نمای کلی محوطه‌ی توکل‌آباد (BS 46)، دید از شرق ۵۰
- شکل ۲-۳- کروکی محوطه‌ی توکل‌آباد (BS 46) ۵۰
- شکل ۳-۳- نمای کلی محوطه‌ی تنب‌خزینه‌ای (BS 105)، دید از شرق ۵۲
- شکل ۴-۳- کروکی محوطه‌ی تنب‌خزینه‌ای (BS 105) ۵۲
- شکل ۵-۳- نمای کلی محوطه‌ی لای‌دارون (BS 114)، دید از شرق ۵۴
- شکل ۶-۳- کروکی محوطه‌ی لای‌دارون (BS 114) ۵۴
- شکل ۷-۳- نمای کلی محوطه‌ی مرغزاری ۱ (BS 165)، دید از غرب ۵۶
- شکل ۸-۳- کروکی محوطه‌ی مرغزاری ۱ (BS 165) ۵۶
- شکل ۹-۳- نمای کلی محوطه‌ی مرغزاری ۲ (BS 166)، دید از شمال ۵۸
- شکل ۱۰-۳- کروکی محوطه‌ی مرغزاری ۲ (BS 166) ۵۸
- شکل ۱۱-۳- نمای کلی محوطه‌ی مرغزاری ۳ (BS 167)، دید از جنوب‌شرق ۶۰
- شکل ۱۲-۳- کروکی محوطه‌ی مرغزاری ۳ (BS 167) ۶۰
- شکل ۱۳-۳- نمای کلی محوطه‌ی مرغزاری ۴ (BS 168)، دید از جنوب‌شرق ۶۲
- شکل ۱۴-۳- کروکی محوطه‌ی مرغزاری ۴ (BS 168) ۶۲
- شکل ۱۵-۳- نمای کلی از محوطه‌ی مرغزاری ۵ (BS 169)، دید از جنوب ۶۴
- شکل ۱۶-۳- کروکی محوطه‌ی مرغزاری ۵ (BS 169) ۶۴
- شکل ۱۷-۳- نمای کلی محوطه‌ی محمود‌آباد ۱ (BS 181)، دید از جنوب‌شرق ۶۶
- شکل ۱۸-۳- کروکی محوطه‌ی محمود‌آباد ۱ (BS 181) ۶۶
- شکل ۱۹-۳- نمای کلی محوطه‌ی محمود‌آباد ۳ (BS 183)، دید از جنوب‌شرق ۶۸
- شکل ۲۰-۳- کروکی محوطه‌ی محمود‌آباد ۳ (BS 183) ۶۸
- شکل ۲۱-۳- نمای کلی محوطه‌ی ماهونک ۳ (BS 186)، دید از شرق ۷۰

- شکل ۳-۲۲- کروکی محوطه‌ی ماهونک ۳ (BS 186) ۷۰
- شکل ۳-۲۳- نمای کلی محوطه‌ی گزوثیه ۲ (BS 188)، دید از غرب ۷۲
- شکل ۳-۲۴- کروکی محوطه‌ی گزوثیه ۲ (BS 188) ۷۲
- شکل ۳-۲۵- نمای کلی محوطه‌ی گزوثیه ۳ (BS 189)، دید از شمال شرق ۷۴
- شکل ۳-۲۶- کروکی محوطه‌ی گزوثیه ۳ (BS 189) ۷۴
- شکل ۳-۲۷- نمای کلی محوطه‌ی آسیاب استاد ۲ (BS 193)، دید از غرب ۷۶
- شکل ۳-۲۸- کروکی محوطه‌ی آسیاب استاد ۲ (BS 193) ۷۶
- شکل ۳-۲۹- نمای کلی گورستان قدیمی قلعه مونی (BS 125)، دید از غرب ۷۸
- شکل ۳-۳۰- کروکی گورستان قدیمی قلعه مونی (BS 125) ۷۸
- شکل ۳-۳۱- نمای کلی محوطه‌ی ده‌خرمن (BS 244)، دید از شرق ۸۰
- شکل ۳-۳۲- کروکی محوطه‌ی ده‌خرمن (BS 244) ۸۰
- شکل ۳-۳۳- نمای کلی محوطه‌ی باغبر ۱ (BS 241)، دید از جنوب شرق ۸۲
- شکل ۳-۳۴- کروکی محوطه‌ی باغبر ۱ (BS 241) ۸۲
- شکل ۳-۳۵- نمای کلی محوطه‌ی باغ چنار ۱ (BS 141)، دید از شمال ۸۴
- شکل ۳-۳۶- کروکی محوطه‌ی باغ چنار ۱ (BS 141) ۸۴
- شکل ۳-۳۷- نمای کلی محوطه‌ی سرباغ (BS 146)، دید از شمال ۸۶
- شکل ۳-۳۸- کروکی محوطه‌ی سرباغ (BS 146) ۸۶
- شکل ۳-۳۹- نمای کلی محوطه‌ی عباس‌آباد (BS 149)، دید از غرب ۸۸
- شکل ۳-۴۰- کروکی محوطه‌ی عباس‌آباد (BS 149) ۸۸
- شکل ۳-۴۱- نمای کلی گورستان قلعه چشمی (BS 69)، دید از شمال ۹۰
- شکل ۳-۴۲- کروکی گورستان قلعه چشمی (BS 69) ۹۰
- شکل ۳-۴۳- نمای کلی گورستان گبری مادون (BS 206)، دید از جنوب ۹۲
- شکل ۳-۴۴- کروکی گورستان گبری مادون (BS 206) ۹۲
- شکل ۳-۴۵- نمای کلی محوطه‌ی خیرآباد (BS 215)، دید از شرق ۹۴
- شکل ۳-۴۶- کروکی محوطه‌ی خیرآباد (BS 215) ۹۴
- شکل ۳-۴۷- نمای کلی گورستان گورقز فرهادی (BS 221)، دید از غرب ۹۶
- شکل ۳-۴۸- کروکی گورستان گورقز فرهادی (BS 221) ۹۶
- شکل ۳-۴۹- نمای کلی گورستان گورقز ۲۳۳ (BS 233)، دید از جنوب ۹۸
- شکل ۳-۵۰- کروکی گورستان گورقز ۲۳۳ (BS 233) ۹۸
- شکل ۳-۵۱- نمای کلی گورستان اشکانی موسوم به تپه گبرها (BS 128)، دید از شرق ۱۰۰
- شکل ۳-۵۲- کروکی گورستان اشکانی موسوم به تپه گبرها (BS 128) ۱۰۰
- شکل ۳-۵۳- نمای کلی گورستان گبری سرباغ (BS 145)، دید از شرق ۱۰۲
- شکل ۳-۵۴- کروکی گورستان گبری سرباغ (BS 145) ۱۰۲
- شکل ۳-۵۵- نمایی کلی گورستان گبری روستای عباس‌آباد (BS 133)، دید از غرب ۱۰۴
- شکل ۳-۵۶- کروکی گورستان گبری روستای عباس‌آباد (BS 133) ۱۰۴
- شکل ۳-۵۷- نمای کلی گورستان تل سیخ (BS 177)، دید از شرق ۱۰۶
- شکل ۳-۵۸- کروکی گورستان تل سیخ (BS 177) ۱۰۶

- شکل ۳-۵۹- نمای کلی گورستان اشکانی موسوم به گبری محمودآباد (BS 178)، دید از جنوب
- شکل ۳-۶۰- کروکی گورستان اشکانی موسوم به گبری محمودآباد (BS 178)
- شکل ۳-۶۱- نمای کلی گورستان گبری آسیاب استاد (BS 195)، دید از شرق
- شکل ۳-۶۲- کروکی گورستان گبری آسیاب استاد (BS 195)
- شکل ۳-۶۳- نمای کلی قلعه فرهادی (BS 220)، دید از شرق
- شکل ۳-۶۴- کروکی قلعه فرهادی (BS 220)
- شکل ۳-۶۵- نمای کلی قلعه دیو (BS 53)، دید از غرب
- شکل ۳-۶۶- کروکی قلعه دیو (BS 53)
- شکل ۳-۶۷- نمای کلی محوطه ذوب فلز روستای حاج کاکا (BS 106)، دید از شرق
- شکل ۳-۶۸- کروکی محوطه ذوب فلز روستای حاج کاکا (BS 106)
- شکل ۳-۶۹- توزیع محوطه‌های استقرار اشکانی بر اساس ارتفاع از سطح دریا
- شکل ۳-۷۰- توزیع محوطه‌های استقرار اشکانی بر اساس کاربری اراضی
- شکل ۳-۷۱- توزیع محوطه‌های استقرار اشکانی بر اساس فاصله از رودخانه
- شکل ۳-۷۲- توزیع محوطه‌های استقرار اشکانی بر اساس شیب
- شکل ۳-۷۳- توزیع محوطه‌های استقرار اشکانی بر اساس جهت شیب
- شکل ۳-۷۴- نقشه‌ی پراکندگی محوطه‌های اشکانی بردسیر در محدوده‌ی بررسی
- شکل ۳-۷۵- نمای کلی محوطه‌ی توکل‌آباد (BS 46)، دید از شرق
- شکل ۳-۷۶- نمای کلی محوطه‌ی مرغزاری ۵ (BS 169)، دید از شرق
- شکل ۳-۷۷- نمای کلی محوطه‌ی سرباغ (BS 146)، دید از شمال
- شکل ۳-۷۸- پراکندگی محوطه‌های گورستانی در محدوده‌ی بررسی
- شکل ۳-۷۹- نمونه‌ای از گورهای پشته سنگی؛ گورستان گبری محمودآباد (BS 178)، دید از شرق
- شکل ۳-۸۰- نمونه‌ای از گورهای استوانه‌ای گور قز فرهادی (BS 221)، دید از غرب
- شکل ۳-۸۱- نقشه‌ی ارتباطی گورستان‌ها و استقرارهای دوره‌ی اشکانی
- شکل ۳-۸۲- نمایی از آثار به جا مانده از قلاع اشکانی بردسیر: (بالا) قلعه فرهادی (BS 220)، دید از شرق؛ (پائین) قلعه دیو (BS 53)، دید از غرب
- شکل ۳-۸۳- نمایی از محوطه‌ی ذوب فلز حاج کاکا (BS 106)، دید از شرق

فصل چهارم - سفال اشکانی

- شکل ۴-۱- منتخبی از طرح سفال‌های محوطه‌های اشکانی بردسیر
- شکل ۴-۲- منتخبی از طرح سفال‌های محوطه‌های اشکانی بردسیر
- شکل ۴-۳- منتخبی از طرح سفال‌های محوطه‌های اشکانی بردسیر
- شکل ۴-۴- منتخبی از طرح سفال‌های محوطه‌های اشکانی بردسیر

فصل دوم- موقعیت جغرافیایی و جغرافیای تاریخی شهرستان بردسیر

۱۶	جدول ۱-۲ تقسیمات کشوری شهرستان بردسیر
۱۸	جدول ۲-۲- درجه حرارت در شهرستان بردسیر بر حسب ماه
۱۹	جدول ۳-۲- وضعیت بارندگی، رطوبت و وزش باد در شهرستان بردسیر بر حسب ماه
۲۲	جدول ۴-۲- تعداد و پراکندگی قنات‌ها، چشمه‌ها و چاه‌ها در دهستان‌های شهرستان بردسیر
۲۶	جدول ۵-۲- مساحت اراضی کشاورزی بهره‌بردارهای با زمین شهرستان بردسیر
۲۶	جدول ۶-۲- مساحت اراضی کشاورزی بهره‌بردارهای با زمین آبی و دیم شهرستان بردسیر

فصل چهارم- سفال اشکانی

۱۴۸	جدول ۱-۴- توصیفات و مشابهات سفال‌های اشکانی (شکل ۱-۴)
۱۵۱	جدول ۲-۴- توصیفات و مشابهات سفال‌های اشکانی (شکل ۲-۴)
۱۵۳	جدول ۳-۴- توصیفات و مشابهات سفال‌های اشکانی (شکل ۳-۴)
۱۵۶	جدول ۴-۴- توصیفات و مشابهات سفال‌های اشکانی (شکل ۴-۴)

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

از مهمترین مشکلات در تاریخ‌نگاری ایران قبل از اسلام، کمبود منابع دست اول از آن زمان است. این مسأله به خصوص در مورد دوره‌ی پارسی (۲۴۷ ق.م تا ۲۲۴ میلادی) صدق می‌کند، دوره‌ای که در آن علی‌رغم گستره قلمرو و حکومت طولانی مدت مدارک خاص، کمیاب و گنگ است. در خصوص منابع تاریخی، بررسی تاریخ پارت به نسبت دیگر دوره‌ها مشکل‌تر است زیرا در منابعی که تاریخ پارتیان بر آنها تکیه دارد سهم منابع پارتی بسیار اندک و پراکنده است و بیشتر اطلاعات به جای مانده از این حکومت بر پایه و اساس منابع بیگانه، رومی و یونانی، است که همواره دشمن پارت بوده‌اند و نوشته‌های آنان خالی از دشمنی و عداوت نیست. مورخین شرقی^۱ و قرون اسلامی نیز اطلاعاتی نه‌چندان مفصل در خصوص دوره پارتی ارائه می‌دهند که این اطلاعات کمکی به مشخص شدن تاریخ این دوره نمی‌کند. در موارد متعددی سرگذشت پارتیان برای ما یادآور عبارت معروف فردوسی در مورد آنهاست: "از آنان بجز نام نشنیده‌ام". بنابراین به دلیل کمبود مدارک تاریخی، برای بازسازی تاریخ پارتیان بیشتر مدیون آثار باستان‌شناختی و دیگر شواهد مادی باقی‌مانده از آن زمان هستیم.

هر چند اطلاعات ما از این دوره در مقایسه با دو حکومت قبل و بعد خود اندک است با این وجود تا به حال، بر اساس همین مدارک اندک توانسته‌ایم برخی از نقاط تاریک تاریخ پارتی را روشن سازیم و استفاده‌ی بیشتر از آنها این فرصت را پیش خواهد آورد که حتی به جزئیات بیشتری در مورد نوع حکومت، فرهنگ، شیوه‌ی معیشت، مذهب اوضاع اجتماعی و ... آن دوره پی ببریم. البته شایان توجه است که مدارک گنگ باستان-شناختی نظیر تکه سفال‌ها یا وسایل مورد استفاده‌ی روزمره کمتر در مورد تاریخ سیاسی پارتیان

---

^۱ آثار مکتوب بر جای مانده از نویسندگان یهودی، سریانی و چینی از این جهت اهمیت دارند که یا نویسندگان آنها همزمان با وقایع حکومت پارتی زندگی می‌کرده‌اند و یا از منابع معاصر نقل کرده‌اند.

اطلاعاتی در اختیار ما می‌نهند. گرچه تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی این دوره نیز اهمیت بسیاری دارد و بر اساس مدارک باستان‌شناختی اطلاعات زیادی در این زمینه‌ها به خصوص تاریخ مردم فراهم می‌شود. بنابراین آنچه یاد شد مواد فرهنگی دوره‌ی اشکانی در ایران بسیار کم شناخته شده است و احتمالاً به همین علت به طور کلی پژوهشگران به ندرت نیاز تحقیق و پژوهش مواد فرهنگی پارتی را احساس کرده‌اند و تنها به مطالعه‌ی بناهای برجای مانده از این دوره چه در مرزهای ایران کنونی، که با کاوش‌هایی که در سال‌های اخیر انجام شده، و چه در سرزمین‌های تحت سلطه پارت در بین‌النهرین و سوریه بسنده کرده‌اند. بنابراین مطالعه‌ی مواد فرهنگی به دست آمده از محوطه‌های باستانی اهمیت زیادی دارد قطعاً با بررسی و کاوش محوطه‌های بیشتری مربوط به این دوره می‌توان اطلاعات زیادی به دست آورد.

تابحال برخی از مناطق مختلف ایران که رد پای پارت در آنها پررنگ‌تر است نسبت به دیگر مناطق بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. اما در مورد دیگر مناطق گاهی با بررسی‌ها به داده‌های هر چند اندک اما ارزشمندی دست یافته‌ایم که اهمیت این داده‌ها مطالعه و تحقیق بیشتری را می‌طلبد. شهرستان بردسیر در استان کرمان یکی از این مناطق است که با توجه به پیشینه تاریخی و موقعیت جغرافیایی خاص آن از دیرباز و در دوره‌های گوناگون محلی مناسب برای استقرار بوده است. محوطه‌های پارتی شناسایی شده طی دو فصل بررسی توسط خسروزاده در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ در این شهرستان گواهی بر این ادعاست. بنابراین با توجه به اهمیت و وجود استقرارهای پیش از تاریخ در این منطقه و استمرار استقرار در دوره‌های تاریخی و اسلامی مطالعه و تحقیق در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد.

در این تحقیق و با توجه به داده‌های پیشین و بررسی‌های جدید سعی بر تحلیل الگوهای استقراری مربوط به دوره‌ی اشکانی در شهرستان بردسیر شده است. به این ترتیب که ابتدا به معرفی مختصری از طرح و سپس موقعیت، ملاحظات جغرافیایی و جغرافیای تاریخی منطقه مورد مطالعه پرداخته می‌شود. در ادامه توضیحی مختصر در ارتباط با تاریخ سیاسی پارت ارائه شده است. با معرفی محوطه‌های پارتی شناسایی شده بحث ادامه یافته است. پس از بررسی نقش عوامل جغرافیایی در توزیع محوطه‌های استقراری دوره‌ی اشکانی، به بررسی پراکندگی تمامی محوطه‌های اشکانی به دست آمده، اعم از محوطه‌های استقراری، محوطه‌های گورستانی، قلعه‌ها و محوطه‌های ذوب فلز، پرداخته می‌شود. سپس با مطالعه‌ی سفال‌های به دست آمده از سطح محوطه‌ها و مقایسه تطبیقی آنها بحث پایان می‌یابد تا در نهایت در یک جمع‌بندی به نتیجه‌گیری جامعی در خصوص این تحقیق پرداخته شود.

۱-۲- تعریف مسأله و بیان سوال‌های اصلی تحقیق

اطلاعات ما از دوره پارتی در بیشتر مناطق ایران امروزی به نسبت بین‌النهرین و سوریه اندک است. این کمبود در برخی مناطق ایران مشهودتر است. مناطقی که از لحاظ مطالعات باستانی مورد توجه قرار نگرفته‌اند. چه بسا که با مطالعه این مناطق بتوان نقاط تاریخی از فرهنگ، اعتقادات و شیوه زندگی مردمان این دوره را آشکار ساخت. یکی از این مناطق بردسیر است که اطلاعات ناچیزی از آن در دست است و تا حدودی می‌توان علت این امر را کوهستانی و صعب‌العبور بودن مناطق غربی و جنوبی شهرستان بردسیر دانست که کار تحقیق و بررسی را مشکل ساخته است. این در حالی است که بررسی‌های انجام گرفته توسط هیئت کالدول و بعدها سجادی بخش‌های شرقی شهرستان بردسیر را در بر می‌گرفت. از طرفی ارتباط این منطقه در دوره پارتی با

دیگر مناطق، خصوصاً جنوب شرق، مرکز و جنوب ایران آشکار نیست. با توجه به موقعیت جغرافیایی بردسیر و سابقه طولانی اسکان، تل ابلیس، در آن و وجود محوطه‌های باستانی متعدد، نیاز به بررسی محوطه‌های باستانی و مطالعه‌ی الگوی پراکندگی این منطقه در دوره‌های مختلف ضروری به نظر می‌رسد؛ که در این تحقیق تمرکز بر روی مطالعه الگوی پراکندگی و توزیع مکانی استقرارهای انسانی پارتنی می‌باشد.

سوال‌های اصلی تحقیق

- ۱- با تغییر دوره‌ی هخامنشی به پارتنی چه تغییری در شکل‌گیری استقرارها به وجود آمد؟
- ۲- ساختار و الگوی پراکنش استقرارهای پارتنی شهرستان بردسیر بر اساس چه عامل یا عواملی بوده است؟
- ۳- مواد فرهنگی به دست آمده از بررسی‌ها در محوطه‌های بردسیر ارتباط این محوطه را با کدامیک از محوطه‌های دیگر فلات ایران نشان می‌دهد؟

۱-۳- فرضیه‌های تحقیق

- ۱- الگوی پراکنش استقرارهای پارتنی تا حدودی متفاوت از دوره‌ی پیش از تاریخ و مشابه الگوی استقرارهای دوره‌های هخامنشی و تا حدودی ساسانی است.
- ۲- الگوی پراکنش استقرارهای پارتنی بردسیر متأثر از ویژگی‌های اقلیمی، توانمندیهای زیست محیطی و موقعیت جغرافیایی منطقه است.
- ۳- با توجه به شباهت آثار مادی سطحی، می‌توان نتیجه گرفت که پیوندهای فرهنگی زیادی بین این محوطه‌ها و دیگر مراکز همزمان در جنوب شرق و تا حدودی مرکز فلات ایران وجود داشته است.

۱-۴- اهداف تحقیق

این پژوهش بر اساس داده‌های حاصل از دو فصل بررسی، در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳، انجام گرفته در شهرستان بردسیر است و در پی پاسخ به سؤالات بسیاری است که همواره در ذهن باستان‌شناسان و پژوهشگران از چگونگی فرهنگ ساکنان جنوب شرق ایران و به خصوص غرب استان کرمان در دوره‌ی پارتنی است. بنابراین اهداف عمده‌ای که از مطالعه‌ی محوطه‌های پارتنی و مواد فرهنگی به دست آمده از آنها می‌توان انتظار داشت عبارتند از:

- ۱- مطالعه‌ی هرچه بهتر مواد فرهنگی از جمله سفال جهت تکمیل نمودن دانسته‌هایمان از فرهنگ عصر پارتنی منطقه.
- ۲- درک بهتر از کم و کیف ارتباطات احتمالی محوطه‌های عصر پارتنی بردسیر با دیگر محوطه‌های همزمان در جنوب شرق، مرکز و جنوب ایران بر اساس سفال‌های به دست آمده از محوطه‌ها.
- ۳- نقش جغرافیا و عوامل زیست محیطی در شکل‌گیری، استمرار و گسترش استقرارهای پارتنی در بردسیر.

۱-۵- ضرورت انجام تحقیق

شهرستان بردسیر تاکنون آن گونه که باید و شاید مورد بررسی و مطالعه قرار نگرفته است. وجود کتب تاریخی

و جغرافیایی قدیمی که در آنها به کرات از بردسیر، با نام‌های مختلف، نام برده شده است اهمیت بررسی و مطالعه استقرارهای فرهنگی موجود در این منطقه را دو چندان می‌سازد. محوطه‌های استقرار شهری بردسیر مانند دیگر محوطه‌ها دارای منابعی غنی از داده‌ها و یافته‌های فرهنگی هستند که بر اساس آنها می‌توان به طبقه‌بندی و گاهنگاری دوره‌های فرهنگی مختلف این منطقه دست یافت و نقاط تاریکی از تاریخ، فرهنگ و الگوی معیشتی شهرستان بردسیر، به‌خصوص دوره‌ی پارتنی، را روشن ساخت. از طرفی وجود استقرارهای مهمی مربوط به دوره پیش از تاریخ، تل‌ابلیس، در این منطقه و تداوم استقرار در دوره‌های تاریخی و پس از آن در دوره اسلامی، محوطه‌ی غبیرا، ضرورت انجام این پژوهش را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

۱-۶- شیوه‌ی تحقیق

روش انجام پژوهش حاضر به شکل میدانی و مطالعاتی بوده است. در بررسی میدانی، با بررسی مستقیم آثار و مدارک باستان‌شناسی اطلاعات موجود در منطقه‌ی مورد نظر جمع‌آوری، ثبت و ضبط شده و پس از جمع‌آوری سفال‌ها از نمونه‌های به دست آمده عکس‌برداری شده است. سپس نقشه‌ی توپوگرافی محدوده‌ی مورد مطالعه بر اساس نقشه‌های ۱/۵۰۰۰۰ و ۱/۲۵۰۰۰۰ به عنوان نقشه اصلی و پایه ترسیم و پس از ثبت مختصات محوطه‌ها با دستگاه مکان‌یاب (GPS) و ثبت و ضبط آنها با فرمت نقشه‌ی قائم‌الزاویه‌ای (UTM) اطلاعات موجود به محیط GIS منتقل شده است تا از عوارض و عوامل مختلف محیطی نقشه‌های خروجی مورد نظر به دست آید.^۲

مطالعات کتابخانه‌ای نیز در مرحله‌ی اول شامل استفاده از متون و نوشته‌های تاریخی و جغرافیایی است. این منابع از اساسی‌ترین ابزار در پژوهش‌های باستان‌شناسی به شمار می‌آیند. منابع تاریخی و جغرافیایی، سرشار از اطلاعات گرانبها درباره‌ی شهرها و محوطه‌های گمشده، محیط زیست، تغییرات جغرافیایی و اجتماعی هستند.

استفاده از منابع چاپ شده در زمینه‌ی باستان‌شناسی جنوب‌شرق ایران و مناطق همجوار نیز از دیگر مراحل مطالعات کتابخانه‌ای است. استفاده از گزارش‌ها و کاوش‌ها و بررسی‌های انجام گرفته در حوزه‌ی جنوب‌شرق و مقالات و کتاب‌های چاپ شده در زمینه‌ی باستان‌شناسی مناطق همجوار اهمیت فراوان دارد.

۱-۷- پیشینه تحقیق

دانش ما در ارتباط با باستان‌شناسی شهرستان بردسیر به چند بررسی و کاوش محدود ختم می‌شود که در سال‌های پیش و به صورت پراکنده انجام شده است. برای نخستین بار اورل استین (۱۹۳۷) از چند محوطه باستانی دشت بردسیر، از جمله تل‌ابلیس بازدید نمود. او در ضمن بازدید خود از تل‌ابلیس، آن را نقشه برداری نمود. وی بلندی آن را ۱۱ متر و قطر تپه را ۱۰۰ متر تخمین زده بود.

پس از استین، ژوزف کالدول (۱۹۴۴، ۱۹۶۶) در راس هیئتی از تل‌ابلیس بازدید کرد و به مدت یک فصل آنجا را حفاری کرد. به دنبال انجام حفاری در تل‌ابلیس و چاپ و انتشار گزارش‌های مقدماتی، تل‌ابلیس به

^۲. دو فصل بررسی انجام شده توسط علیرضا خسروزاده در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ در شهرستان بردسیر.